

УДК 316.354:355.1

DOI 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055

ДОСВІД США ЩОДО РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Костишин Емілія, кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3890-6831>

E-mail: emilia.kostyshyn@gmail.com

Грицанюк Віта, кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7066-0600>

E-mail: vita.hrytsanyuk@gmail.com

Шевців Юлія, викладачка кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-8996>

E-mail: yulia.shevtsiv@gmail.com

***Анотація.** У статті узагальнено досвід США щодо реінтеграції ветеранів до цивільного життя. З'ясовано, що основними напрямками реінтеграції військових до цивільного життя у США є: соціальна адаптація; психологічний супровід; професійна перекваліфікація; підтримка з житлом. Фахову підтримку військовослужбовцям на всіх рівнях, ветеранам війни та членам їх сімей надають військові соціальні працівники. Досліджено, що чинна система соціального добробуту для ветеранів функціонує окремо від соціальних програм для населення і носить системний характер.*

***Ключові слова:** учасники бойових дій, ветерани війни, реінтеграція ветеранів, адаптація, цивільне життя, досвід, США, Україна.*

USA EXPERIENCE REGARDING THE REINTEGRATION OF WAR VETERANS INTO CIVILIAN LIFE

Kostyshyn Emilia, PhD in History, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Lviv State University of Life Safety

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3890-6831>

E-mail: emilia.kostyshyn@gmail.com

Hrytsaniuk Vita, PhD in Political Science, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Lviv State University of Life Safety

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7066-0600>

E-mail: vita.hrytsanyuk@gmail.com

Shevtsiv Yuliia, Teacher of the Department of Humanities and Social, Lviv state university of live safety

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-8996>

E-mail: yulia.shevtsiv@gmail.com

Annotation. *The article summarizes the experience of the United States regarding the reintegration of veterans into civilian life, namely: the peculiarities of regulatory and legal regulation and the main directions of veteran policy. It was established that the American legislation uses two terms – «veteran» and «active military serviceman», while in Ukraine – «combatant», «military serviceman», «war veteran», «war participant».*

The American practice of military reintegration into civilian life involves mandatory participation in the Transition Assistance Program (TAP). The main directions of military reintegration into civilian life in the USA, which are under the competence of the Department of Defense, the Department of Veterans Affairs and the Department of Labor, are: social adaptation; psychological support; professional retraining; support with housing. Social adaptation includes social communication, social support and formation of new social skills. Psychological support includes specialized support and treatment. Professional retraining of veterans is the acquisition of new professional qualifications through the acquisition of additional education or skills. Support with housing includes providing a loan for the purchase of housing, maintenance and adaptation of houses to new requirements in case of disability.

It has been established that the USA is a country where «military social work» was formed, which is understood as a specialized practice of social work that provides support to military personnel, war veterans and their family members. Military social workers provide a range of services (counseling, crisis intervention, supervision), conduct training and coaching, and organize presentations of special client health support events to colleagues at all levels. Regarding the provision of social benefits, the USA has an exclusive approach to veterans policy – welfare programs for veterans operate separately from programs for the general population. The current system of benefits for veterans in the United States is complex.

Key words: *combatants, war veterans, reintegration of veterans, adaptation, civilian life, experience, USA, Ukraine.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Перехід ветеранів війни від військового до цивільного життя – це важливий та складний процес, який вимагає оптимального використання всіх наявних ресурсів та можливостей, кінцевим результатом якого є особистісна трансформація. З поміж країн світу США, як держава з великим досвідом участі у війнах і військових конфліктах, найбільше відчули проблему «фронтових поколінь». І тому реабілітації ветеранів війни – це один зі стратегічних напрямів державної політики США. С.О. Ніколаєнко у своїй науковій розвідці до основних психологічних проблемам учасників бойових дій відносить «страх (57 %), демонстративність поведінки (50 %), агресивність (58,5 %) і підозрілість (75,5 %)» [6, с. 97]. Незалежні досліджень, які проводилися за період 2014–2023 рр. в Україні, крім психологічних проблем, виокремлюють численні соціальні проблеми: відчуття виключеності та несправедливого ставлення; неспроможність забезпечувати собі засоби для існування (багато з колишніх військових втратили роботу або отримали каліцтва); складна процедура проходження ВЛК і МСЕК; складна процедура отримання послуг і пільг; відчуття маргіналізованості та байдужості влади до їхніх проблем; втрата житла та іншого майна тощо.

До цього переліку можна додати і низку інших проблем:

1. Проблема визначення поняття «ветеран» і визначення статусу в різних контекстах – «учасники бойових дій» (УБД) та «учасники війни» (УВ). Так закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [7] закріплює поняття учасники бойових дій (УБД) та учасники війни (УВ), які одночасно є ветеранами війни. У статті 6 Закону подається перелік осіб (25 пунктів), які можуть претендувати на набуття учасників бойових дій – військовослужбовці, які в період війни проходили військову службу у Збройних Силах колишнього СРСР, трудівники тилу, а також інші особи, передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (стаття 8 Закону). Тоді як перелік всіх осіб (13 пунктів), які належать до учасників війни, закріплений у статті 9 Закону. Відповідно до набутого статусу Закон визначає різні пільги.

2. Система пільгового забезпечення учасників бойових дій та учасників війни має компенсаторне, а не мотивувальне спрямування і не здатна забезпечити гідний рівень життя.

3. Потребує «...удосконалення законодавства з метою створення умов, необхідних для реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій на рівні центральних та місцевих органів державної влади, із залученням ресурсів бізнесу, волонтерських, громадських і міжнародних організацій» [8, с. 177].

4. Наявний бюрократичний ефект щодо реалізації ветеранської політики. На сьогодні окремими питаннями ветеранів війни «опікується» низка міністерств, що створює бюрократичні перешкоди для об'єктів ветеранської політики в Україні.

Позитивним моментом державної політики у 2023 році було впровадження політики ветеранського розвитку, складовими якої є психологічна, правова, соціальна, професійна та культурна адаптація військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей. Дієвим інструментом втілення у життя ветеранської політики в Україні слугуватиме досвід США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах дослідження окремі аспекти реінтеграції ветеранів досліджували: Ю.Л. Бриндіков (реабілітації учасників бойових дій в системі соціальних служб в Україні); Е.І. Костишин (деякі аспекти впровадження зарубіжного досвіду соціально-психологічної адаптації ветеранів та учасників бойових дій в Україні); О.А. Лохвицька (публічна політика реінтеграції ветеранів війни через підприємництво в Україні); П.В. Ворона (шляхи соціальної реабілітації учасників українсько-російської війни на сході України: зарубіжний досвід); Т.В. Семигіна (психосоціальна реабілітація комбатантів: міжнародна та вітчизняна практика).

Метою дослідження є узагальнення американського досвіду реінтеграції ветеранів війни в контексті імплементації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Військовий досвід США щодо проведення реабілітаційної діяльності на сьогодні є найбільш прогресивним. Процес з реабілітації військових розпочався прийняттям змін до законодавства. У 1944 р. за президентства Франкліна Рузвельта було схвалено закон «Про реабілітацію військових», відомий як G.I. Bill. Сьогодні основу нормативно-правового забезпечення захисту ветеранів складають Єдиний кодекс військової юстиції (1951) і Керівництво для військових судів (1969) [11]. Пенсійне забезпечення гарантують закони: «Про модернізацію системи пенсійного забезпечення військовослужбовців», «Про виплати звільненим з дійсної військової служби» і «Про реформу пенсійного забезпечення військовослужбовців» [2].

В американському законодавстві використовуються два терміни – «ветеран» і «чинний військовослужбовець». До категорії ветеранів відносяться військовослужбовці, звільнені зі служби, резервісти, члени Національної Гвардії, які перебували на службі на

федеральному рівні або особи, які отримала інвалідність через захворювання чи поранення під час виконання обов'язків або військових тренувань. Тоді як до категорії чинних військовослужбовців відносяться осіб, які перебувають на службі у Збройних силах (не включає виконання обов'язків під час навчання).

Питаннями ветеранів у США опікується Міністерство у справах ветеранів. До складу Міністерства входять департаменти / адміністрації: адміністрація з питань медичного забезпечення (Veterans Health Administration); адміністрація з питань пільг та привілеїв (Veterans Benefits Administration); адміністрація у похоронних справах та з питань утримання місць поховання ветеранів військової служби (National Cemetery Administration).

Щороку приблизно 200 000 чоловіків і жінок залишають військову службу в США і повертаються до цивільного життя. Цей процес американці називають переходом військових до цивільних. Американська практика реінтеграції військового до цивільного життя передбачає участь у програмі Transition Assistance Program (TAP) – програмі допомоги при перехідному періоді, яка надається відповідно до 10 U.S.C. 11441. Кураторами програми виступають Міністерство праці, Міністерство оборони, освіти, внутрішньої безпеки та у справах ветеранів, Адміністрація малого бізнесу та Управління персоналом [13]. Стати учасником програми дуже зручно: можна онлайн і навіть перебуваючи ще на чинній службі. Одним із складових програми є проходження тренінгу Transition GPS (цілі, план, успіх), мета якого формування життєвих компетентностей на перехідному етапі, навичок фінансового планування й розробка індивідуального плану переходу [3].

Слід зазначити, що процес переходу від військової служби до цивільного життя – певний життєвий виклик, який передбачає трансформацію життєвих навичок, професійну перекваліфікацію, зміну соціальних життєвих установок тощо. І як наслідок у ветеранів виникають психологічні бар'єри – стигматизація та нерозуміння своїх власних потреб. І тому основними напрямками реінтеграції військових до цивільного життя у США є: соціальна адаптація; психологічний супровід; професійна перекваліфікація; підтримка з житлом [1]. Система реінтеграції у США – це спільна діяльність Департаменту Оборони, Департаменту у справах ветеранів і Департаменту праці.

Соціальна адаптація, як включення індивіда в нове соціальне середовище, вимагає пристосування до нового стилю життя, зміну мислення, вироблення нових життєвих цінностей та орієнтирів. Це досягається через налагодження активної соціальної комунікації.

Психологічний супровід – один з важливих кроків реінтеграції військових, спрямований на подолання психологічних проблем (посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривога, депресія) і включає спеціалізовану підтримку та лікування. Позитивною практикою є діяльність гарячих ліній психологічної допомоги, які працюють за принципом негайного відгуку. Оператори гарячих ліній проходять спеціальну підготовку. Вони мають навички надання емоційної підтримки, вміють визначати рівень небезпеки особи з якою спілкуються, інформують про програми допомоги ветеранам або психологічні послуги тощо. Прикладом є діяльність низки інформаційних ресурсів: безкоштовна гаряча лінія для ветеранів (001-800-2738255); веб-сайт Support for All Who Serve (<https://www.veteranscrisisline.net/get-help-now/military-crisis-line/>); веб-сайт Міжнародної асоціації EMDR Creating global healing, health & hope (<https://www.emdria.org/>), Асоціації поведінкової та когнітивної терапії

¹ Допомога у працевлаштуванні, професійному навчанні та інші тимчасові послуги: Департамент праці

(https://services.abct.org/i4a/memberDirectory/index.cfm?directory_id=3&pageID=3282) тощо.

Основна мета професійної перекваліфікації ветеранів – це набуття нових професійних кваліфікацій через здобуття додаткової освіти або навичок. Наразі в США діють понад 100 федеральних і відомчих програм за різними напрямками (програми VR & E або ACCES-VR). Наприклад: програма ACCES-VR курується Департаментом освіти штату Нью-Йорк. Мета програми – професійна реабілітація, побудова кар'єри та зайнятість. Учасники програми можуть отримати послугу з пошуку роботи, освіти та самостійного життя. До процесу реінтеграції ветеранів у сфері працевлаштування залучено праці. Соціологічне опитування Pew Research Center щодо працевлаштування [12] наводить дані, що 57 % після звільнення з військової служби знайшли роботу на протязі пів року після звільнення, 21 % – менш як рік шукали роботу.

На нашу думку, важливим моментом, на який потрібно звернути увагу щодо доцільності впровадження американського досвіду професійної перекваліфікації є показники зниження безробіття у США. Як наслідок, у 2009 р. конгресом були внесені зміни до законопроекту G.I. – 9 / 11, що дозволило Департаменту у справах ветеранів 800 тисячам ветеранів надати освітні пільги, загальною сумою видатків на які склала 12 мільярдів доларів.

У США напрацьована ще одна позитивна практика, яку варто врахувати в українських реаліях: організації або компанії, які претендують на урядові контракти обов'язково мають надавати робочі місця ветеранам війни, їхнім дружинам чи чоловікам.

Підтримка з житлом – ще один з дієвих напрямів реабілітаційної діяльності ветеранів. Включає надання позики на придбання житла, утримання та адаптацію будинків до нових вимог у разі інвалідності. 303 мільярди доларів виділено у 2023 році на Департамент ветеранів США, який реінтегрує військових до цивільного життя [5].

Особливу увагу у США надають ветеранам з інвалідністю, питаннями якої займається Національний фонд ветеранів-з інвалідністю (DVNF) (<https://www.dvnf.org/>). На сьогодні запроваджені різні програми підтримки цієї соціальної групи. Зокрема діюча програма підтримки інклюзивного ветеранського фермерства AgrAbility (<http://www.agrability.org/>) розрахована на ветеранів – жителів сільської місцевості щодо розвитку фермерського підприємництва. Така показова практика може бути корисною для України. По-перше, може вирішити проблему працевлаштування, по-друге – сприятиме розвитку малого підприємництва в Україні.

Слід зазначити, що глибоке розуміння проблеми реінтеграції ветеранів у США формувалося поступово. Підставами для запровадження профілактичних заходів були негативні наслідки «в'єтнамського синдрому». Нині у сучасній американській армії систематично надають допомогу військовослужбовцям з проявами бойового стомлення. Для профілактики посттравматичного стресового розладу, тривоги, депресії функціонують Центри управління бойовим стресом. Перші центри у США були відкриті у період війни у Перській затоці. На сьогодні у підпорядкуванні медичної служби Збройних сил США перебуває низка курортних центрів і центрів відпочинку, пансіонати, де можуть покращити своє ментальне та фізичне здоров'я військовослужбовців і члени їх сімей, ветерани війни. У структурі матеріально-технічного забезпечення корпусу морської піхоти США знаходиться полк реабілітації військовослужбовців, що організаційно включає в себе штаб, батальйон реабілітації військовослужбовців «Захід» (Кемп-Пендлтон, Каліфорнія) і батальйон реабілітації військовослужбовців «Схід» (Кемп-Леджен, Кароліна) [9, с. 20].

У США діє розгалужена система діючих лікувальних та реабілітаційних центрів для військовослужбовців – реабілітаційні центри у Массачусетськ, Майамі, Ранчо Лос-Амігос у Каліфорнії, Тампа у Флориді, у Вегасі; Міссісіпі; Нью-Джерсі; Род-Айленда; Техасі [4, с. 18].

На службі в американській армії перебуває близько 160 тисяч психологів та реабілітологів, розподілених по військовим підрозділам, які надають консультативну та первинну навчально-психологічну допомогу. Слід зазначити, що в США сформувалася спеціалізована практика – військова соціальна робота («military social work»), яка спрямована на забезпечення підтримки військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей. Військові соціальні працівники надають послуги консультування, кризового втручання, супервізю, займаються підготовкою та проведенням навчань, долучаються до заходів із підтримки ментального здоров'я тощо [10].

Щодо надання соціальних послуг, то в США застосовується ексклюзивний підхід до ветеранської політики – програми добробуту для ветеранів працюють окремо від програм для населення загалом. Ветеранська політика здійснюється на національному та федеральному рівнях. Глава 38 Конституції США, глава I Закону про американців з обмеженими можливостями (ADA) і Закон про працевлаштування та права на повторне працевлаштування в силових службах (USERRA), – це основні нормативно-правові документи, які регламентують процедуру надання послуг і пільг. На національному рівні Міністерство у справах ветеранів здійснює ветеранську політику з таких напрямів, як: 1) підтримка та охорона здоров'я ветеранів; 2) забезпечення пільг ветеранам (освіта, житлові кредити, страхування життя); 3) послуги поховання і вшанування ветеранів; 4) покращення готовності нації шляхом забезпечення механізмів для ветеранів у сфері підтримки управління надзвичайними ситуаціями на рівні держави, штату й на місцевому рівні, охорони здоров'я і зусиль, спрямованих на безпеку рідної країни. На федеральному рівні перелік послуг може різнитися в залежності від штату. Здебільшого це підтримка й консультації з питань пільг і підтримку в доступі до медичних послуг, соціального забезпечення, завдяки зв'язкам із надавачами послуг із державного та приватного сектору. У США усі ветерани мають доступ до субсидованого медичного забезпечення, яке містить 8 рівнів доступу. Рівень доступу й перелік пільг залежить від оцінки критеріїв (доходи, бойовий досвід, бойовий військовий стаж, наявність поранення чи інвалідність, пов'язані зі службою).

Чинна система пільг для ветеранів у США має комплексний характер. Про пільги та послуги ветерани та члени їхніх сімей добре поінформовані. Нарахування пільг відбувається індивідуально, враховуючи психологічні, медичні, фінансові та професійні потреби. Крім страхування життя для ветеранів, які отримали інвалідність у зв'язку із військовою службою, американські ветерани можуть розраховувати на компенсацію у зв'язку з інвалідністю, набутою на військовій службі і компенсацію на адаптацію до інвалідності (наприклад, адаптивне обладнання для автомобілів, собака-поводир тощо), страхування життя для ветеранів, які отримали інвалідність у зв'язку із військовою службою.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Ветеранська політика щодо реінтеграції ветеранів в США є актуальною в контексті впровадження в Україні. Комплексна державна підтримка насамперед має бути спрямована на забезпечення ментального здоров'я та добробуту на засадах безбар'єрного доступу до державної підтримки та зменшення бюрократичності цього процесу. Міністерство у справах ветеранів України спільно з Міністерством оборони України має розробити програму переходу від військової кар'єри до цивільного працевлаштування за прикладом збройних сил США для забезпечення комфортної інтеграції досвіду військової служби особи до цивільної професії. З метою підвищення ефективності соціальної

реабілітації ветеранів доцільно здійснити низку заходів. 1. Удосконалити нормативно-правові норми щодо термінів, об'єктів та суб'єктів ветеранської політики. 2. Удосконалити інституційний механізм щодо функціонування системи комплексної реабілітації ветеранів війни. 3. Створити сприятливі умови щодо імплементації провідного американського досвіду реабілітації ветеранів у ветеранську політику України. 4. Вдосконалити систему підготовки фахівців з реабілітаційної та соціальної роботи відповідно до принципів НАТО (МС 0326 / 3), з урахуванням національних особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Величко Руслана. Освіта, робота, житло: три ключові елементи підтримки ветеранів США. MILITARNYI. 5 липня 2023. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/osvita-robota-zhytlo-try-klyuchovi-elementy-pidtrymky-veteraniv-ssha/> (дата звернення: 05.02.2024).
2. Галкін М. Пенсійне забезпечення військовослужбовців США. URL: <https://www.uarp.org/ua/news/1357754892#.VGWWIYfe7ZQ> (дата звернення: 02.02.2024).
3. Джон Грехем Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. 2023. 102 с. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferi-reintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny> (дата звернення: 05.02.2024).
4. Інформаційні можливості подолання стресу. Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативної інформації. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». № 2. 2022. 45 с.
5. Калмикова Наталія. Як у США дбають про своїх ветеранів і чого може навчитися Україна. *Економічна правда*. 21 квітня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/21/6993365/> (дата звернення: 06.02.2024).
6. Ніколаєнко С. О. Особливості психологічної допомоги учасникам військових дій при посттравматичному стресовому розладі. *Світогляд-Філософія-Релігія*. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. Вип. 7. С. 97–100.
7. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 30.01.2024).
8. Спицька К. Правові засади соціального захисту учасників бойових дій в Україні. *Юридичний вісник*. 2022/2. С. 171–181.
9. Тришкін Д. В., Малих А. Б., Пономаренко Г. Н., Мерзлікін А. В. Організація реабілітаційно-відновлювальних заходів у збройних силах розвинених країн. *Військово-медичний журнал*. 2015; 336 (7): 4–10. URL: https://sc.mil.ru/files/morf/military/_archive/N7_voen_med.pdf (дата звернення: 01.02.2024).
10. Уретій Оксана. Чи зможе Україна впровадити успішний закордонний досвід із адаптації ветеранів. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/29/chy-zmozhe-derzhava-vprovadyty-uspishnyj-dosvid-z-adaptacziyi-veteraniv-ta-yihnih-rodyn/> (дата звернення: 06.02.2024).
11. E-Benefits. A Service of the Department of Veterans Affairs and the Department of Defence. URL: <https://www.ebenefits.va.gov/ebenefits/apply> . (дата звернення: 28.01.2024).
12. Key findings about america's military veterans. 2019. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/11/07/key-findings-about-americas-military-veterans/> (дата звернення: 25.01.2024).
13. Transition Assistance Program. URL: <https://www.dol.gov/agencies/vets/programs/tap> (дата звернення: 25.01.2024).

REFERENCES

1. Velychko Ruslana. Osvita, robota, zhytlo: try kliuchovi elementy pidtrymky veteraniv SShA. MILITARNYI. 5 lypnia 2023. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/osvita-robota-zhytlo-try-klyuchovi-elementy-pidtrymky-veteraniv-ssha/> (data zvernennia: 05.02.2024). (in Ukrainian).

2. Halkin M. Pensiine zabezpechennia viiskovosluzhbovtsiv SShA. URL: <https://www.uarp.org/ua/news/1357754892#.VGWWIYfe7ZQ> (in Ukrainian).
3. Dzhon Grekhem Kerrington. Ohliad mizhnarodnykh praktyk u sferi reintehratsii veteraniv: mirkuvannia shchodo voiennoho ta povoiennoho kontekstu Ukrainy. 2023. 102 s. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferi-reintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voyennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny> (in Ukrainian).
4. Informatsiini mozhyvosti podolannia stresu. Informatsiino-analitychnyi biuleten na bazi operatyvnoi informatsii. Dodatok do zhurnalu «Ukraina: podii, fakty, komentari. № 2. 2022. 45 s. (in Ukrainian).
5. Kalmykova Nataliia. Yak u SShA dbaiut pro svoikh veteraniv i choho mozhe navchytysia Ukraina. Ekonomichna pravda. 21 kvitnia 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/21/699365/> (data zvernennia: 06.02.2024). (in Ukrainian).
6. Nikolaienko S. O. Osoblyvosti psykholohichnoi dopomohy uchasykam viiskovykh dii pry posttravmatychnomu stresovomu rozladi. Svitohliad-Filosofia-Relihiia. Sumy : DVNZ «UABS NBU», 2014. Vyp. 7. S. 97–100. (in Ukrainian).
7. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1993 roku № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (in Ukrainian).
8. Spytyska K. Pravovi zasady sotsialnoho zakhystu uchasykiv boiovykh dii v Ukraini. Yurydychnyi visnyk. 2022/2. S. 171–181. (in Ukrainian).
9. Tryshkin D. V., Malykh A. B., Ponomarenko H. N., Merzlikin A. V. Orhanizatsiia reabilitatsiino-vidnovliuvalnykh zakhodiv u zbroinykh sylakh rozvynenykh krain. Viiskovo-medychnyi zhurnal. 2015; 336 (7): 4–10. URL: https://sc.mil.ru/files/morf/military/archive/N7_voen_med.pdf (in Ukrainian).
10. Uretii Oksana. Chy zmozhe Ukraina vprovadyty uspishnyi zakordonnyi dosvid iz adaptatsii veteraniv. URL : <https://armyinform.com.ua/2022/06/29/chy-zmozhe-derzhava-vprovadyty-uspishnyj-dosvid-z-adaptacziyi-veteraniv-ta-yihnih-rodyn/> (in Ukrainian).
11. E-Benefits. A Service of the Department of Veterans Affairs and the Department of Defence. URL: <https://www.ebenefits.va.gov/ebenefits/apply> (in USA).
12. Key findings about america's military veterans. 2019. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/11/07/key-findings-about-americas-military-veterans/> (in USA).
13. Transition Assistance Program. URL: <https://www.dol.gov/agencies/vets/programs/tap> (in USA).